

Ferdo Gestrin

ITALIJANI V SLOVENSKIH DEŽELAH OD 13. DO 17. STOLETJA

Ugodna geografsko prometna lega sosednih slovenskih in italijanskih dežel, različni naravni pogoji, mnogokdaj v teh stoletjih skupne črte zgodovinskega razvoja so že zgodaj v srednjem veku in dalje pogojevali in vplivali na medsebojne povezave, na odpiranje vrat na obe strani. Posebej se je to kazalo na gospodarskem področju in še zlasti v trgovini.¹ Na to pa je najtesneje vezati tudi problem, ki ga bo skušala prikazati ta razprava. V vsem obravnavanem obdobju so namreč slovenske dežele zaradi svojega naravnega bogastva, blaga in tržišča, prometnih poti v širše zaledje proti vzhodu, politično-obrambnih in drugih potreb pritegovale italijanske poslovne in druge ljudi, ki so v njih poslovali pa se tudi občasno ali za trajno naseljevali.

Glede na značilnosti moremo to dogajanje deliti v dve različni obdobji. Prvo je trajalo približno do konca srednjega veka. V tem obdobju so Italijani prihajali v slovenske dežele predvsem poslovno in v zvezi s prehodno trgovino na velike razdalje, naseljevali pa so se predvsem sporadično in še to bolj začasno kakor za stalno. Ta oznaka velja seveda le, če pustimo ob strani primorska mesta, ki so po letu 1278 že prihajala pod beneško oblast (Koper, Piran, Izola in Milje), a deloma so še ohranjala samostojnost oziroma so se končno podredila političnim silam v zaledju (Trst, Reka, ki sta še v 16. stoletju bili upravno povezani s Kranjsko). Vanje so se namreč že zgodaj doseljevali mnogi italijanski prebivalci iz Furlanije, celotnega beneškega ozemlja, Mark in od drugod ter uveljavljali furlanski oziroma beneški govor namesto starega romanskega dialekta.² Ta italijanski priliv pa je na drugi strani v vsem tem obdobju spremljala sorazmerno močna penetracija slovenskega prebivalstva v ta mesta.

Od konca 15. stoletja dalje pa so se italijanski doseljenci v slovenskih deželah naseljevali v večjem številu in se je njihov tok ohranjal skozi daljši čas, še posebej močan je bil od prve polovice 16. do srede 17. stoletja. Usmerjal se je predvsem v mesta, na podeželje praktično (z izjemo fužinarjev) ta proces ni segel. S tem v zvezi je bilo tudi povsem razumljivo, da je bilo italijansko naseljevanje na slovensko ozemlje omejeno le na določene družbene sloje in plasti.

I

Ko so v 12. stoletju dobivali razvoj trgovine, proces nastajanja mestnih naselbin in uveljavljanje denarnega gospodarstva v slovenskih deželah večji obseg, so se zavoljo lokalnega trga in prehodnega prometa na poteh trgovine na velike razdalje, zlasti na tistih, ki so povezovalе italijanske dežele z obdonavskimi, že pokazali prvi posegi italijanskih trgovcev v slovenski prostor in dalje na vzhod. Ta trgovina je tekla na eni strani po Kanalski dolini in obdravski poti od Beljaka na Ptuj proti ogrskim deželam, na drugi strani pa zlasti od druge polovice 12. stoletja dalje od Beljaka po tako imenovani semmerinški poti, ki je povezovala Benetke

¹ Prim. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965; isti, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, Zgodovinski časopis (ZC) 29, (1975), 89—108.

² M. Skubic, La parlata veneta di Pirano tra italiano, friulano e sloveno, XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romana, Napoli 1974, Atti 2, Napoli 1976, 469—487.

z Dunajem. Na obeh so v tem času že trgovali »Lombardi seu Latini« proti Donavi in ogrskimi deželami.³ Zgodaj v 13. stoletju je porasla prehodna trgovina proti vzhodu tudi na poti iz Furlanije oziroma Ogleja na škofjo Loko, Kamnik in dalje proti Ptuj, oziroma po tako imenovani »patriarhovi poti« prek Cerknice in Loža na vzhod po dolini reke Krke.⁴ Od konca 13. stoletja dalje pa je naglo rasel za prehodno trgovino med Italijo in ogrskimi deželami pomen tako imenovane »kraške« oziroma »ljublanske poti«, ki je prek Gorice, Postojne, Ljubljane in Celja vodila v Ptuj in dalje proti Ogrski.⁵ O tej italijanski trgovini proti vzhodu govore od konca 12. stoletja dalje — predvsem v večjem delu 13. stoletja — sorazmerno številni kovanci, ki so jih tedaj lokalne kovnice na slovenskih tleh kovale po vzoru oglejskih novcev in so jih našli v ogrskih in hrvatskih deželah. Po ukinitvi teh lokalnih mitnic pa so na veliko krožili v slovenskih deželah oglejski in beneški novci, ki so zlasti v njihovih zahodnih delih v 14. stoletju povsem prevladovali.

S temi trgovskimi posegi je ob koncu 13. stoletja povezati prve poskuse neposrednega prodora oziroma naselitve italijanskih trgovcev in drugih z neagrarno dejavnostjo povezanih ljudi v mesta na Slovenskem. Dosežena stopnja denarnega gospodarstva, razvoj kreditne trgovine in posojanja denarja so tedaj privabili v slovenske dežele prve italijanske bankirje oziroma posojevalce denarja (feneratores). Leta 1299 je Cursius Forensis Donati kot zastopnik florentinske družbe Frescobaldijev dobil v Slovenj Gradcu privilegij za banko. Istega leta sta dobila triletno pravico za banko brata Feo in Nikolaž de Janzolo iz Firenc tudi v Ljubljani in Kamniku. Ko je potekla triletna pogodba, so leta 1302 Feu podaljšali pravico za ljubljansko banko. Do kdaj je poslovala banka Frescobaldijev v Slovenj Gradcu, ne vemo; morda še nekaj časa v 14. stoletju, vendar ne dalj kakor do leta 1311, ko je hiša doživljala krizo in so nekatere člane družine izgnali iz Firenc. V Ljubljani pa so florentinske bankirje kmalu v 14. stoletju nasledili člani trgovske in bančne rodbine Porgerjev, po izvoru iz Furlanije, ki so več kakor četrto stoletja povsem obvladovali bančne in denarne posle na Kranjskem. Po tem času so te posle prevzeli čedadski in goriški židje, katerih banke so poleg Ljubljane bile še v Slovenj Gradcu, Celju, Ptuj, Radgoni in Mariboru. Te banke — tudi židovska v Ljubljani, ki je prenehala po letu 1335 — so se ukvarjale s posojili na zastavo (lombardni posli), menjavo novcev, depozitnimi posli in so prevzemale tudi kovanje novcev (Porgerji za patriarha Pagana della Torre). S temi bankami se je tudi v slovenskih deželah uveljavljalo mednarodno, italijansko pravo posojevalcev denarja.⁶

Vloga in pomen slovenskih dežel v trgovini in prometu med Italijo in ogrskimi deželami, a tudi v neposredni trgovini proti italijanskim deželam (npr. z železom,⁷ živino in mesom, kožami in drugim blagom) in v obratni smeri (npr. sukno, levantinsko oziroma beneško blago) sta v 14. stoletju naglo naraščala. Prehodno trgovino z ogrskimi deželami so v tem času v veliki meri obvladovali beneški in drugi italijanski trgovci. Že leta 1358 so imeli italijanski trgovci svojo postojanko v Pešti in od tam izvažali živino in drugo blago na zahod.⁸ S tem v zvezi se začenjajo v posameznih mestih na Slovenskem ob poteh proti vzhodu pojavljati kot meščani ali

³ O. Pickl, *Handel und Verkehr in der Steiermark zur Zeit der Traungauer*, Das Werden der Steiermark, Graz—Wien—Köln 1980, 327—354.

⁴ Prim. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, o. c., 198.

⁵ O. Pickl, Pettau — ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts, *ZHVSt* 62 (1971), 87—109.

⁶ J. Zontar, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 13 (1932), 21—35.

⁷ Prim. I. capitolarli delle arti veneziani, ed. G. Monticolo (*Fonti per la storia d'Italia* 27, 1906) II, 340.

⁸ O. Pickl, *Der Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte, Bd. 9 Internationaler Ochsenhandel (1350—1750), 1979, 39—81.

prebivalci ljudje italijanskega izvora. Tako se nedvomno zavoljo trgovine po obdravski poti proti Panonski nižini v Mariboru leta 1348 kot meščan omenja Dominik, sin Vidusija iz Pušje vasi (Venzone), ki je bil med drugim v poslovnih zvezah s svojim rojakom Nikolajem, tedaj meščan v Feldbachu pri Gradcu (Dominik Maeschk der Walch purger ze Marchpurg, Nicola der Walich burger ze Velnpach). Šest let pozneje pa je Dominik, ki ni prekinil povezav s svojim mestom, v Pušji vasi (Venzone) hčeri Neži izročil svojo hišo v Mariboru, vinograde in vso drugo posest, dohodke in pravice, ki so mu šle v mariborskem mestnem pomeriju in zunaj njega.⁹ Poleg njega je bil istočasno v Mariboru prebivalec tudi Jakob, sin pokojnega Vilanda iz Pušje vasi (Venzone), ki je vzdrževal poslovne zveze z rodnim mestom (Jacobus quondam Vilandi de Venzone habitator in Marpurga).¹⁰

Prav tako pa so že pred sredo 14. stoletja prišli v Selško dolino, vsekakor po volji freisinskega škofa, na rudarsko področje okoli železnikov tudi furlanski fužinarji. Le-tem je dal škof v posebni listini iz leta 1348, kar je potrdil še akt šest let pozneje, v dar točno omejeno že prej po rudarstvu znano ozemlje, kjer so postavili fužine. Fužinarje, ki so tedaj prišli in tehnično dvignili poprej primitivno železarstvo, poznamo celo po imenih (Jacomo, Barthelme, Muron Silvester, Monflodin, njegov brat Jakob in drugi). Tudi njihovi nasledniki so bili še v poznejših stoletjih iz Furlanije.¹¹

V 60. letih tega stoletja pa so — iz fiskalnih motivov in zavoljo koristi svojega glavnega mesta Dunaja — v živahno in naraščajočo trgovino med Italijo in Ogrsko posegli Habsburžani, ki so do tega časa združili pod svojo neposredno oblastjo že večji del slovenskih dežel. Deželni knezi so začeli s posebno trgovinsko politiko pospeševati trgovino med Benetkami in Ogrsko po poteh prek Dunaja; to jim je večalo dohodke od prometnih pristojbin. Dunajčani pa bi, podobno kakor so obvladovali trgovino na vzhod po obdonavski poti, pridobili s tem še monopol v trgovini iz Benetk oziroma Italije proti Ogrski in Češki. Leta 1368 je Albreht III. Habsburški res prepovedal vsak promet oziroma trgovino z »beneškim blagom«¹² proti ogrskim deželam po »ljubljski«¹³ cesti. Trgovina s tem blagom naj bi poslej šla po poti na Dunaj in šele od tam dalje proti vzhodu. Mestom ob »ljubljski«¹⁴ poti naj bi poslej ostala le trgovina z ogrsko živino proti Italiji, a od tam naj bi na Ogrsko posredovala le italijanska vina. Ukrep deželnega kneza je bil usmerjen še posebej proti Ptuj, katerega mestni gospod je bil nadškof iz Salzburga in ki je bil v trgovini iz italijanskih dežel proti vzhodu najnevarnejši tekmeč Dunaju. Zavoljo deželnoknežjega ukrepa je trgovina po »ljubljski«¹⁵ poti proti Ogrski zares močno upadla, še posebej trgovina italijanskih, beneških, trgovcev prek slovenskega ozemlja. Zdi pa se tudi, da je zaradi tega zastalo začeto doseljevanje italijanskih prebivalcev v mesta na Slovenskem. Vendar zapora trgovine po »ljubljski«¹⁶ cesti ni trajala dalj, kakor par desetletij. Že kmalu po pridobitvi Trsta (1382) so začeli Habsburžani popuščati v tej svoji politiki in trgovina prek slovenskih dežel na Ogrsko in od tam proti Italiji je zopet oživila. Trgovina na velike razdalje na tej relaciji je po vseh poteh — po »ljubljski«¹⁷ pa tudi po obdravski proti Ptuj in po »dolenjski«¹⁸ (tudi »postojnski«¹⁹ imenovani) proti Novemu mestu, ki mu je Rudolf IV. ob ustanovitvi leta 1365 dal pravico prisilne poti od vzhoda, od Zagreba in hrvatskih dežel, proti morju — v vsem 15. stoletju hitro rasla.²⁰ »Ljubljanska«²¹ cesta je vendar prevzemala vedno večji del trgovine in je postajala najpomembnejša prometna žila za

⁹ J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora — GZM IV/47 — 1348 avg. 5, IV/69 — 1354 sept. 12.

¹⁰ GZM IV/72 — 1355 jun. 1.

¹¹ P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1928, 71.

¹² O. Pickl, Zur Handelspolitik der frühen Habsburger in Innerösterreich, Der Unternehmer und die Geschichte 1979, 82—103; isti, Pettaus Kampf um sein Niederlagsrecht (1520—1535), MIOG 78 (1970), 432—443.

prehodno trgovino med italijanskimi in ogrskimi deželami, ki so proti zahodu izvažale tedaj zelo iskano blago, zlasti surovine. Zavoljo tega prometa so se dvignila tudi mesta in trgi ob omenjenih poteh, kar še posebej velja za Gorico, Ljubljano in Ptuj, ki je zopet prevzemal posredovalno vlogo v trgovini z ogrskim blagom v eno smer in z italijanskim v drugo smer. Proti koncu 15. stoletja se je Ptuj razvil v trgovsko središče mednarodnega promena in vrsta njegovih trgovcev je nakopičila velike trgovske kapitale.¹³

Prevladujočo vlogo v tej trgovini so v tem stoletju dobili domači trgovci, ki so od konca 14. stoletja svoje poslovanje počasi razširjali tudi v širše italijansko ozemlje. Poleg že starejših posegov po kopnih poteh v Furlanijo, na beneško ozemlje, so tedaj trgovci iz slovenskih dežel začeli trgovati tudi prek morja na ozemlje južno od Benetk proti Markam in so se vse bolj pomikali proti jugu Italije. Že konec 14. stoletja srečujemo prve slovenske trgovce na tedaj znanih sejmi v Recanati.¹⁴ Od istega časa dalje lahko sledimo v mitninskih in carinskih tarifah v mestih v Markah tudi postavke za blago iz slovenskih dežel, ki so ga tod prodajali.¹⁵ Leta 1418 so si ljubljanski trgovci pridobili pravico ob obstoječih pogojih svobodno trgovati v beneškem Fondaco dei Tedeschi, kjer so nato trgovali še v 16. stoletju.¹⁶ To je bil dalje čas, ko so posamezni trgovci slovenskih mest postajali lastniki ladij ali pa so ladje najemali za pomorsko trgovino proti Benetkam in mestom v Markah.¹⁷ Vendar se je še vedno velik, če ne sploh večji del trgovskega prometa proti Italiji odvijal tako, da so trgovci iz mest slovenskega zaledja, tudi iz Ptuja in Ljubljane, posredovali blago prehodne in lokalne trgovine do primorskih mest (od Trsta do Pirana in Reke) oziroma do Gorice, kamor so prihajali po blago italijanski trgovci, bodisi da so ga tod nakupili, bodisi da so ga prevzemali in ga nato posredovali dalje v italijanske dežele.¹⁸ Pogosta oblika trgovskega poslovanja, ki se je pri tem uveljavljala pod vplivi italijanske trgovske prakse, so bile po eni strani vnaprej sklenjene trgovske pogodbe (npr. za železo in železne proizvode, za kože). Trgovske pogodbe so določale vrsto in množino blaga, rok dobave in ceno blaga ter pogoje in rok plačila. Po drugi strani pa so v zvezi s to trgovino nastajale številne trgovske družbe, ki so trajale krajši ali daljši čas in so jih medsebojno sklepali trgovci iz slovenskega zaledja, trgovci iz primorskih mest in Gorice ter italijanski trgovci.¹⁹

Vse to pa seveda ne pomeni, da v prehodno trgovino med italijanskimi in ogrskimi deželami niso neposredno posegali tudi italijanski trgovci sami. Že za cesarja Sigismunda so trgovali prek Ptuja med Italijo in Ogrsko. Tako se je leta 1401 nek italijanski trgovec iz Bergama svojemu partnerju in trgovcu iz Trienta v zadolžnici zavezal, da mu bo dolg v višini 890 dukatov plačal ali v Ptuj ali v Pešti (Ofen).²⁰ Za Matije Korvina (1458–1490), ki je neko dobo po zmagi nad cesarjem Friderikom III. vladal tudi nad štajerskim delom slovenskega ozemlja s Ptujem vred, se je število italijanskih trgovcev v tem prometu začelo še povečevati. V Pešti (Ofen) in tudi v Zagrebu so se tedaj naseljevali Florentinci in Benečani, ki so si tam

¹³ Npr. Henrik in Peter Meixner, Janž Thumer, Laslav Swetkowitz, cf. R. Klier, *Beziehungen Nürnbergs zu Pettau im fünfzehnten Jahrhundert*, Südostdeutsches Archiv 10 (1967), 83–101; O. Pickl, *Geadelte Kaufherren*, *Blätter für Heimatkunde* 44 (1970), 20.

¹⁴ Prim. L. Zdekauer, *La dogana del Porto di Recanati nel 1396*, *Le Marche* 4 (1904), 65.

¹⁵ Prim. Archivio di Stato Pesaro-Sottosezione Fano (ASFa), *Codici Malatestiani* 3 (... che se debba pagare per tracta e per passo, 1389) f 2^a, 6, 10, 22; ASP, l. n. P. A. Ambrosi 38/28 f 150; E. Spadolini, *Il libro della franchigia di Ancona* (1471), *Atti e memorie della Deputazione di storia patria per le Marche*, (1905), 121; Id. *La loggia dei mercanti in Ancona*, 1904, 16, 22, 30; C. Ciavarini, *Statuti anconitani del mare, del terzale e della dogana e patti con diverse nationi*, *Fonti per la storia delle Marche I*, Ancona 1896, 93–228; Archivio di Stato — Ancona (ACA), 92 VII memb., 94-Dazi delle merci 1518, f 3, 4, 7, 12; ACA, 91 VI memb. 93 — Libro sull'ufficio del fondichiero e suoi pagamenti rinformati nel 1518, f 8, 20.

¹⁶ H. Simonsfeld, *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig I*, 41, 54, 359, II, 173.

¹⁷ F. Gestrin, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana 1978, 34, 78.

¹⁸ F. Gestrin, *Trgovina slovenskih dežel*, o. c., 92.

¹⁹ F. Gestrin, *Prispevek k poznavanju trgovskega poslovanja na Reki v 15. stoletju*, *Kronika* 29 (1981), 8–12.

²⁰ O. Pickl, *Pettau — Handelsplatz*, o. c., 93 n° 9 a.

ustvarjali kar male kolonije.²¹ Vendar so italijanski trgovci ogrsko blago, ki je šlo prek slovenskih dežel v 15. stoletju le deloma kupovali neposredno na Ogrskem ali v Ptuj ali v Ljubljani. Še vedno so ga večinoma dobivali, kakor že rečeno, od domačih trgovcev ali v primorskih mestih ali v Gorici, ki je postala končni trg za domačo in ogrsko živino na prehodu iz habsburških dežel proti Italiji, zlasti proti Benetkam, potem ko je Goriška z Gorico prišla pod Habsburžane.

II

Proti koncu 15. stoletja se je to stanje zelo hitro spreminjalo in povsem menjalo. Čeprav so trgovci iz mest na Slovenskem še vedno neposredno trgovali proti Italiji in so bili npr. v Pesaru, Fanu in Anconi celo principali svojim tamkajšnjim partnerjem,²² so tedaj iz različnih vzrokov, med katerimi tudi politični niso, bili nepomembni, začeli posegati neposredno v trgovino slovenskega zaledja in se tam tudi v večjem številu naseljevati italijanski trgovci in poslovni ter drugi ljudje iz vrst neagrarnih poklicev. Eden izmed najvažnejših motivov, ki je še posebej pritegoval italijanske trgovce, je bila dobičkanosna in po obsegu ter važnosti pomembna prehodna trgovina prek slovenskega ozemlja z ogrskim blagom, za katerega je šlo v zameno italijansko blago. Še posebej gre v tej trgovini poudariti kože in živino kot najvažnejšima zvrstema ogrske izvozne trgovine proti zahodu. V Italiji in zahodno evropskih deželah sploh so na prehodu v 16. stoletje in dalje zelo naraščale potrebe po kožah kot izredno pomembni surovini v celi vrsti dejavnosti, ki so jih iz pristanišč v Markah in še posebej iz Anconi prodajali v velikem delu italijanskega ozemlja in prav tako tudi daleč proti zahodu.²³ V Benetke pa so tedaj za preskrbo mesta z mesom morali uvažati velike množine živine, zlasti goveda.²⁴ Prav v zvezi z velikim prometom v prehodni trgovini s kožami proti mestom v Markah je zrasla tudi zamisel nadvojvode Ferdinanda I., da bi trgovino iz Italije proti habsburški Nižozemski speljal čez Trst in Reko na Ljubljano in Beljak ter dalje proti Antwerpnu. Zavoljo tega je leta 1527 izdal akt, s katerim je zagotovil ugodnejše trgovsko prometne pristojbine vsem italijanskim trgovcem, ki bi iz Ancone ali Pesara šli po tej poti.²⁵ Z veliko večjimi kapitali, kakor so jih imeli domači trgovci, z boljšo tehniko poslovanja pa tudi večjo brezobzirnostjo (Kapitalgeist) so italijanski trgovci v vedno večjem številu posegali v to prehodno trgovino in se v zvezi z njo začeli naseljevati v mestih ob najvažnejši poti te trgovine. Še posebej moremo temu procesu slediti od konca 15. stoletja dalje, ko so se iz Ptuja iz doslej še ne povsem pojasnjenih vzrokov izselili v Nürnberg nekateri najbogatejši trgovci.²⁶ Italijanski trgovci, ki so se vključevali v to trgovino in v proces migracije, so prihajali iz Benetk, beneškega ozemlja, tudi iz bergamske pokrajine (deloma celo prek Mark), dalje iz Mark in tamkajšnjih

²¹ J. Zontar, Drobeč registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544, *Kronika* 16 (1968), 33–44; A. Kubinyi, Die Städte Ofen und Pest in der Fernhandel am Ende des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts, v I. Bog, Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650, Köln–Wien 1971, 360 sl.; I. Karaman, Die Grosshandler in der Stadt Zagreb zur Zeit der Türkenkriege, *Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte* 3 (1978), 75–81.

²² Prim. F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel, o. c., 94 sl.; Id. Il commercio dei pellami nelle Marche del XV e della prima metà del XVI secolo, *Atti e memorie* 82 (1977), 255–275; Id. Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quattro e Cinquecento, *Congressi Salentini* II (1973), 87 sl.

²³ Prim. Z. Pal Pach, The Role of East-Central Europe in International Trade, *Etudes Historiques* 1 (Budapest 1970), 217 sl.; S. Anselmi, Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento, un momento della storia mercantile del Medio Adriatico, Ancona 1969; P. Earle, The Commercial Development of Ancona, *EHR* 2, Ser 22 (1969), 28 sl.; J. Delumeau, Un ponte fra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento, *Quaderni storici* 13 (1970), 26 sl.

²⁴ O. Pickl, Der Viehhandel, o. c., 42, 46, 57.

²⁵ J. Zontar, Villach–Nürnberg und der Südosten. Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Villachs im 15. und 16. Jahrhundert, *Jahrbuch des Museums der Stadt Villach* 1, 100; F. Gestrin, Le projet d'une voie commerciale..., XIIe Congrès international des sciences historiques, V. Actes, Wien 1968, 472 sl.

²⁶ Prim. n° 13; J. Zontar, Villach–Nürnberg, o. c., 91 sl.; O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 90 sl.

mest, v manjši meri pa tudi iz drugih italijanskih dežel, a med njimi so bili tudi v Trst in Reko zavoljo te trgovine doseljeni italijanski trgovci. Tako so v prvih časih 16. stoletja po »ljubljski« potji do Ptuja in nazaj v Italijo trgovali Ivan Berthozzi (Berthoss, Berthuzzi), Dragi (Aldrago) Piccardo, Francesco de Fin, Francesco Rizzo in člani trgavske hiše Marenzi (Marenze) iz Trsta, a prek njega Gaspar della Vecchia, Zanetto de Alexandris, Alouis Stella in Alexander Bombasari, verjetno vsi iz Benetk. Prek Reke so v notranjost slovenskih dežel prodirali Andrea in Nicolo Ferdutz(i) iz Ancone, člana bogate patricijske in trgavske družine, dalje Bernardo Comelli, Francesco de Frati, ki je bil leta 1546 že reški meščan, Baptist Carminel iz Ferma, Gbilmelmo Francesco in Tradello Pompeo (de Pompeis) iz Pesara, Donado de Rossy, po rodu iz Bergama, Ferdinand de Spagna, verjetno iz Brindisija, in drugi.²⁷ Povsem upravičeno je nek popotnik leta 1532 zapisal, da je v Ptuj videl »številne trgovce iz Firenc, Milana in Bergama«.²⁸ Že šest let pred tem pa nam o močnem poseganju Italijanov v slovenske dežele govori — čeprav nekoliko pretirano — pritožba kranjskih mest in trgov deželnemu knezu proti temu pojavu. Tako pravi: Benečani, Napolitanci, Apulci in Florentinci (dodati bi bilo še treba Markizani), ki pred tem časom niso nikdar prišli dlje kakor do deželno-knežjih mest ob morju in do Gorice, le redko kateri do Ljubljane (in dalje), prodirajo sedaj v vedno večjem številu v deželo in trgujejo vse do Ptuja in Ogrske ter prodirajo na Koroško in še naprej. Med trgovci, ki so s svojimi kapitali in spekulacijo prodrli v slovenske dežele, pritožba posebej omenja Vicenza Speza iz Ferma in Piera Pol iz Vidma (Udine) ter njune družabnike.²⁹

Med italijanske trgovce, ki so prihajali v slovenske dežele, je vsaj sprva šteti tudi člane tistih sorazmerno številnih, večinoma zelo bogatih trgovskih italijanskih družin, ki so se že od zadnje četrtine 15. stoletja tudi že stalno naseljevali v mesta na Slovenskem in še širše v avstrijskih deželah (npr. Gradec, Dunaj). Pritegovala so jih predvsem poglobljena trgovska središča ob »ljubljski« cesti, to je Ptuj, Ljubljana in Gorica, v mnogo manjši meri druga mesta.³⁰ Med prvimi, ki so se v tem času naselili, so bili člani velike in poslovno zelo uveljavljene družine Lantheri iz območja Bergama (ena veja iz Paraticha pri Bergamu, druga iz Brescie). V slovenske dežele so deloma prišli prek Mark. Že leta 1463 se je namreč v Fanu stalno naselil Andrej, sin Antona de Lanteris; njegov brat Janez pa se je leta 1477 v Fanu označeval kot Lanteris de Lubiana. Pozneje se v virih omenja kot meščan ali prebivalec Ljubljane pa tudi kot prebivalec in meščan Fana ali pa se označuje po kraju izvora, de Brixia.³¹ Že nekaj let prej pa so morda prišli v Trst David Lantheri de Paraticho, ki se je označeval tudi po Bergamu (de Bergamo), in njegovi bratje Franc, Anton in Peter; David je bil nekak poslovni vodja tržaških Lantherijev.³² Poslej, zlasti po beneško-habsburški vojni (1508—1516), je tekel tok italijanskega doseljivanja z različno intenziteto še tja v 18. stoletje.

V času do začetka 70 let 16. stoletja, ko je imela ogrsko italijanska prehodna trgovina največji obseg, so prvenstveno zavoljo nje prihajale ali

²⁷ F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje (CZN) 5, (1969), 229 sl.

²⁸ Brancalupa Giovanni Maria da Monte Falcho, Viaggio da Roma a Napoli, B. N. Marciana (Venezia), It. VI, 80 (6767), 67.

²⁹ F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja, o. c., 234.

³⁰ Prim. J. Zontar, Villach und der Südosten, 900 Jahre Villach, Villach 1960, 497; Radovljica — družina Moffia; Id., Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, 199, 226; Beljak.

³¹ ASFa, l. n. P. A. Galassi M — 1480 avg. 21; P. A. Galassi — 1489 sept. 7, 1495 maj 15; J. Roncoli I f 188 — 1492 sept. 5; P. D. Stati R f 280—1503 febr. 21, f 416 — 1503 april 28; P. D. Stati S f 61 — 1503 jul. 21; J. Roncoli Q f 74—1504 jan. 31; P. D. Stati V f 149 — 1505 jan. 27; P. D. Stati X f 3 — 1505 sept. 25.

³² ASFa, l. n. E. di Dominico B f 142 — 1463 maj 23; C. Morelli, Istoria della Contea di Gorizia 4, 45—48; J. Cavalli, Commercio e vita privata di Trieste nel 1400, Trieste 1910, 182, 189.

cele italijanske trgovske hiše, katerih člani so se naseljevali v več mestih, ali tudi posamezni trgovci. Pridobivali so si meščanske pravice, da bi bili tako deležni vseh ugodnosti za trgovanje kakor domačini. Pomembno je bilo to zlasti v Ptuj in Ljubljani, ki sta imela posebne pravice v trgovini med Ogrsko in Italijo.³³ Na ta način so se vključevali v prehodno trgovino in trgovino nasploh v enakih pogojih z domačini, sklepali trgovske družbe sami med seboj, s someščani v mestih, kjer so se naselili, in z italijanskimi trgovci v krajih, kamor so segli s svojimi trgovskimi povezavami. Toda že kmalu po naselitvi so zavoljo moči svojega kapitala prevladali, prevzeli vodilno vlogo v prehodni trgovini z ogrskim blagom in v drugih najdonosnejših vejah domače trgovine ter hitro kopičili velike trgovske kapitale, kupovali hiše ali gradili nove »palače« v mestih,³⁴ vlagali kapitale v razna podjetja, fužine in rudnike, pridobivali zemljiška posestva in mnogi prešli tudi v plemstvo.³⁵

V Ptuj je prej kakor v kateremkoli drugem štajerskem mestu zrasla sorazmerno močna italijanska kolonija. Že v prvem desetletju 16. stoletja so v mestu delovale trgovske firme Bartolotti iz Benetk, Piro Pitti iz Firenc in Babbista Manatti iz Pesara.³⁶ Nato so njihovo vlogo prevzeli novi italijanski doseljenci. Okoli leta 1513 so prišli v Ptuj in se v njem naselili člani dveh bogatih in razvejanih družin Moscon in Lantherijev. Ptujška meščana sta postala Aleksej Moscon, poznejši plemič in lastnik gospodstev v Istri, in Apolonij Moscon, ki sta prišla iz Lovere na bergamskem območju ali iz Pesara; družina pa je morda celo flandrijskega izvora. Firmo Alekseja je nadaljeval sin Jeremija Moscon. Lantherije je v Ptuj zastopal Sigismund Lantheri, ki je bil poslovno povezan z ljubljanskimi in tržaškimi člani rodbine ter je še 1545 trgoval s kožami v Pesaru in Benetkah.³⁷ V Ptuj je deloval tudi Franc Lantheri (umrl 1519 v Benetkah), ki ga je istovetiti s tržaškim trgovcem tega imena.³⁸ Za njimi so se v Ptuj kmalu naselili še Martinengi, Mafett (Mafette), Defendt de Leidi, Gregor Regalis (Regall), Marenze in proti sredi stoletja Peter Valentin, imenovan tudi Peter Olacz, in še drugi.

Med Martinengi je bil v Ptuj že v 30 letih meščan Jakob Marttinengo (tudi Martin Engo oziroma Engo Martin), ki je bil morda iz Fana, kjer se v drugi polovici 16. stoletja omenjajo meščani s tem priimkom.³⁹ V Italijo je trgoval zlasti prek Trsta, a tudi prek Reke (Pesaro). Iz rodbine Mafette so bili ptujski meščani brata Janez Krstnik in Venturin, ki je bil zelo ugleden veletrgovec, dalje Mark Antonij, ki je bil v mestu že od pomladi leta 1524, in njegov nečak, dalje Janez Marija Maphette, ki je bil neko dobo prokurator ljubljanskega meščana Franca Moscona v Bergamu, in pa Ranaldus Mafette.⁴⁰ Po sredi 16. stoletja je v Ptuj deloval še Janez Jakob Mofett, katerega bogastvo kaže vsota 15.000 gld., ki jo je posodil cesarju Ferdinandu I. 1557. leta.⁴¹ Defendt de Leidi je bil v Ptuj le krajš dobo, nato se je preselil v Ljubljano, kjer se omenja v letih 1541 do 1568.⁴² Gregor Regalis, ki je bil po izvoru morda iz Mark, je na veliko trgoval s kožami tudi v Pesaru, kjer sta bila njegova agenta veletrgovec Vincenc Buratelli in njegov sin Janez. V zvezi s trgovskim poslovanjem v Anconi si je tam

³³ O. Pickl, Pettaus Kampf um sein Niederlagsrecht (1520—1535). Ein Beitrag zur Handelspolitik Ferdinands I., *MIÖG* 78 (1970), 432—443.

³⁴ I. in J. Curk, Ptuj, Ljubljana 1970, 94 sl.

³⁵ Cf. O. Pickl, Viehhandel, o. c., 45; Id., Pettau-Handelsplatz, o. c., 98.

³⁶ O. Pickl, Pettaus Kampf, o. c., 434; Id., Pettau — Handelsplatz, o. c., 93.

³⁷ F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja, o. c., 232; O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 97.

³⁸ J. Zontar, Villach und der Südosten, o. c., 481.

³⁹ ASFa, I. n. P. A. Galassi H f 7 — 1473 jul. 12: »Petrus Antonius ... de Martinengo civis et habitator Fanie; cf. F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1972, 155.

⁴⁰ F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja, o. c., 231.

⁴¹ O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 101.

⁴² Prim. J. Zontar, Drobeč registra, o. c., 38.

že leta 1533 pridobil status prebivalca (dominus Grègorius Regalis de Petoula habitator Ancone). Nabral si je ogromno bogastvo in njegovo premoženje so leta 1542 kot davčno osnovo cenili na 101.300 gld.⁴³ Alojzij Marenze je deloma tudi s svojim družabnikom Zanettom de Alexandris iz Benetk že od 40 let dalje trgoval s kožami tudi v Pesaru, kjer sta bila njegova agenta Vincenc Buratelli in njegov sin Mihael. Trgoval je tudi z Anglijo in drugimi deželami; to trgovino je po njegovi izjavi iz leta 1554 prevzel bratranec Gabriel Marenze, ki pa je tudi že v 30 letih trgoval z ogrskimi kožami v Italiji. Pozneje je trgoval predvsem z živino.⁴⁴ Peter Valentin, morda eden največjih italijanskih trgovcev tega časa v Ptuj, je bil verjetno sin ali sorodnik Jožefa Valentina, ki je v Pesaru prek Hieronima Buratellija sredi stoletja še prodajal kože iz ogrskih dežel.⁴⁵ Peter je za voljo upada trgovine z ogrskimi kožami po tem času trgoval proti Italiji že predvsem z ogrskim govedom in drugo živino. V času od okoli 1550 do 1566 je v veliki meri obvladoval trgovino s tem blagom proti Benetkam, kamor je letno prodal 18–20.000 glav živine. Leta 1564 je po lastni oceni v zadnjih 20 letih samo za prometne pristojbine (zlasti za tridesetnino na meji med Ogrsko in habsburškimi deželami) plačal okoli 360.000 gld.; uradnik dvorne komore pa ga je kmalu za tem označil za »berühmsteten Handelsmann zu Petau«.⁴⁶

V Ljubljani se je v istem obdobju naselila številčno še močnejša skupina italijanskih trgovcev. Prevladovali so člani rodbine Lantherijev in Mosconov. Najstarejši predstavnik Lantherijev v Ljubljani je bil nam že znani Janez, ki se leta 1514 omenja kot mrtev. Ves čas je trgoval s kožami tudi v Markah.⁴⁷ Firmo sta nadaljevala sinova Anton in Janez Krstnik. Sprva sta delovala kot družabnika, po sporu leta 1514 pa vsak za sebe. Ob likvidaciji družbe sta se sprla zavoljo deležev pri 6093 dukatov velikega dobička. Anton je leta 1525 postal član ljubljanskega mestnega sveta in je deloval še v začetku 30 let; svoje faktorje je imel v Benetkah in Pesaru; trgoval pa je prek Gorice tudi po severni Italiji.⁴⁸ V trgovino z ogrskim blagom je posegal tudi Antonov sin Gašpar. Leta 1515 je ponudil cesarju, da bo njegovim četam v Italijo poslal 1000 volov, če bo dobil monopolne pravice pri oskrbovanju čet. Po očetovi smrti je nadaljeval očetove posle, čeprav je bil šolan jurist. Okoli leta 1537 je postal glavni prejemnik deželnih stanov, bil v letih 1542/6 kranjski vicedom, si pridobil zemljiška gospostva in postal plemič.⁴⁹ Najpomembnejšo vlogo v prehodni trgovini iz Ogrske proti Italiji pa je med Lantheriji imel Jakob, sin Franca Lantherija iz Trsta. V mlajših letih je bil agent in prokurator svojih sorodnikov, kot samostojen trgovec pa je imel izredno žive zveze z Benetkami, Pesarom, Fanom in Ancono. Ko je v 30 letih umrl, je glavni dedič njegovega premoženja postal brat David, ki se je poslovno povezal z Antonom Lantheri. Zanju je že leta 1532 prokuratorske posle v Fanu opravljal tudi ptujski Sigismund Lantheri.⁵⁰ Od Mosconov se je v Ljubljani že leta 1522 omenjal Inocenc Moscon, ki je pet let pozneje postal ljubljanski meščan. Hkrati

⁴³ ASP, I. n. A. Milioni 60/6 f 21 — 1533 jun. 28, še 60/7.

⁴⁴ ASP, I. n. B. Fattori 20/35 f 34 — 1542 jan. 21; A. Milioni 60/8 f 257; O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 102.

⁴⁵ ASP, I. n. A. Milioni 60/9 f 345 — 1550 avg. 22.

⁴⁶ O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 102.

⁴⁷ Prim. ASFa, I. n. G. Galassi X — 1495 nov. 6; P. D. Stati N f 3 — 1498 dec. 5; P. D. Stati O f 434 — 1500 nov. 10; P. D. Stati S f 252, 275 — 1505 jan. 2, jan. 10; P. D. Stati V f 385 — 1505 sept. 7; P. D. Stati X f 3 — 1505 sept. 25, f 34 — 1505 okt. 11; P. D. Stati M f 514 — 1514 april 5.

⁴⁸ Prim. ASFa, I. n. P. D. Stati M f 514 — 1514 april 5; P. A. Galassi, inserto G — 1516 febr. 12, f 26 — 1516 jun. 18; A. Fusconi I f 104 — 1521 marec 22; V. Fabjančič, Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stol., Kronika 6 (1939), 196; F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja, o. c., 231; J. Zontar, Villach—Nürnberg, o. c., 93 in sl.

⁴⁹ O. Pickl, Der Viehandel, o. c., 44; J. Zontar, Villach, o. c., 481.

⁵⁰ ASFa, I. n. P. D. Stati O f 384 — 1500 okt. 13; P. D. Stati R f 71, 94 — 1502 sept. 16, sept. 28; P. D. Stati LL f 126 — 1513 ? ?; P. A. Galassi, inserto G 1516; A. Fusconi D f 205 — 1518 dec. 14; A. Fusconi E f 27, 336 — 1518 jan. 16, april 23; N. Galassi B f 169, 236, 242 — 1517 jan. 22, 1518 jun. 30, avg. 27; Terresi I f 44 — 1524 jul. 18.

z njim je tod posloval dolga leta tudi Franc Moscon. Zelo verjetno so se tedaj v Ljubljani naselili tudi Janez, Boštjan in Bernard Moscon.⁵¹ Poleg članov teh dveh rodbin, ki sta si ustvarili močne pozicije tudi v Ptuj in Gorici,⁵² pa so postajali meščani v Ljubljani še drugi italijanski trgovci, ki jih je privabljal dobičkanosna trgovina prek slovenskih dežel. Sem je šteti Janeza Marijo Bonitellija Petra Samardo, ki je leta 1518 s posebnim spremnim pismom prodal v Italijo okoli 3000 volov, Antona Casalija (Khasali), Alojzija in Franca Cathanija, ki je bil solastnik večje steklarne v Ljubljani, Hieronima de Butoni, ki je bil po izvoru verjetno iz Pesara, Petra Suardo, Andreja Foresto, ki bi mogel biti po izvoru iz Fana; dalje Jakoba Picardo in še vrsta drugih.⁵³ Leta 1547 je postal ljubljanski meščan Janez Krstnik Valvasor iz Telgata pri Bergamu, ki pa je že od začetka 30 let trgoval z ogrskim blagom v Italiji (npr. v Fanu). Naglo je obogatel s prehodno trgovino, se leta 1551 odrekel meščanskim pravicam, ker je že tedaj računal na plemstvo, posojal deželnemu knezu večje vsote denarja in končno leta 1571 res postal plemič z nekaj zemljiškimi gospodstvi.⁵⁴

Z doseljenimi italijanskimi trgovci se je trgovsko prometna vloga Ptuja v tem času še bistveno utrdila. Ptuj z Ljubljano, le deloma Gorica, so z novimi, velike kapitale posedujočimi italijanskimi poslovneži skoraj monopolno obvladovali prehodno trgovino, še posebej trgovino s kožami in živino iz ogrskih dežel v Italijo in z italijanskim blagom v nasprotni smeri.⁵⁵ Iz te trgovine so zlasti v Ptuj in v Gorici, a v nekoliko manjši meri v Ljubljani, skoraj v celoti izrinili prejšnje domače trgovce.⁵⁶

Ko je že okoli srede 16. stoletja začela upadati trgovina s kožami proti Italiji, ker se je prenašala na poti po turškem ozemlju proti Dubrovniku in drugim pristaniščem, in ko so se po padcu Sigeta (1566) in Velike Kaniže pod Turke prenesla nakupovalna središča za ogrsko živino daleč proti severu na območje Győra in Pápa ter je tudi tok velike mednarodne trgovine z živino proti Italiji začasno izgubljal na obsegu, je prehodna trgovina prek slovenskih dežel močno upadla.⁵⁷ Kot posledica tega se je bistveno zmanjšala tudi trgovina z italijanskim blagom, ki je šlo v obliki nasprotnne trgovine na Ogrsko.⁵⁸ Nazadovanje trgovine z živino okoli leta 1570. je zelo prizadelo oskrbo Benetk z živino oziroma mesom. Beneški trgovci so začeli v Gorici, kjer je bilo zanje najvažnejše nakupovališče živine, pritiskati na cene ogrske živine, ki so jo tem prodajali predvsem ptujski in ljubljanski trgovci, in so trg kmalu monopolno obvladali. To pa je močno prizadelo domače trgovce, med njimi mnoge italijanske doseljence, ki so morali živino prodajati pod ceno. Nekateri teh trgovcev so tedaj prišli na rob finančnega propada, kakor npr. Peter Valentin,⁵⁹ nekateri so se tedaj tudi izselili. Večina pa jih je vendar ostala, ker so se pač že vključili v novo okolje.

⁵¹ F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., 134; J. Zontar, Drobec registra, o. c., 40; F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja, o. c., 230; Id., Trgovina slovenskih dežel, o. c., 97.

⁵² F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., 134; J. Zontar, Drobec registra, o. c., 40.

⁵³ Prim. F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., 53 e ss.; Id., Trgovina slovenskih dežel, o. c., 97, 102, 105; J. Zontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka), 900 let Kranja, Kranj 1960, 158.

⁵⁴ Prim. ASP, I. n. B. Fattori 20/22 f 103 — 1533 okt. 20; 20/23 f 352', 353' — 1534 sept. 10, sept. 12; 20/35 f 306', 333', 337', 343, 353, 358, 522; 20/36 f 41, 72', 108, 109, 114', 117, 200', 229', 259; 20/37 f 238 etc.; S. Peponi 22/5 f 117' — 1534 sept. 26; J. Zontar, Drobec registra, o. c., 42.

⁵⁵ Prim. F. Gestrin, Il commercio dei pellami, o. c.; O. Pickl, Der Viehhandel, o. c.

⁵⁶ Prim. O. Pickl, Pettau-Kampf, o. c., 438; F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel, o. c., 97 sl.

⁵⁷ O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1, 1971, 93, 114, 126; Id., Pettau-Handelsplatz, o. c., 103, 104; Id., Der Viehhandel, o. c., 49 sl.; H. Kellenbenz, Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft, Grazer Forschungen o. c., 1, 27 in sl.; F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel, o. c., 101, 103.

⁵⁸ O. Pickl, Die Auswirkungen, o. c., 71, 90; Id., Der Viehhandel, o. c., 44 sl.; Id., Das Mautbuch von Vransko (Franz von 1584/85) — Zur Geschichte des Handels auf der »Laibacher Strasse« in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts, Tiroler Wirtschaftsstudien 33 (1977), 307.

⁵⁹ O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 102.

Padec trgovine je prizadel tudi deželnega kneza, ker so se mu zelo zmanjšali dohodki od prometnih pristojbin, zlasti od tridesetnine.⁶⁰ Zavoljo tega se je leta 1572 pogodil z beneško družbo za oskrbovanje mesta z mesom (Compagnia del partito della beccaria), ki je že par let obvladovala trgovino z živino v Gorici. Družba je dobila izključno pravico za nakup živine na Ogrskem za potrebe Benetk, vladarju pa je morala dati visoko vsoto denarja na račun prometnih pristojbin. Svoj monopolni položaj v škodo Ptuja in Ljubljane si je še utrdila, ko je na ogrskih tržiščih živino plačevala v gotovini in po višjih cenah, kakor so jo zmogli drugi trgovci. Pogodbo so obnavljali in družba je obvladovala to trgovino vse do leta 1597/8.⁶¹ Ker so v drugi polovici 16. stoletja tudi v nekatere druge panoge trgovine posegale italijanske družbe z monopolnimi pravicami — tako npr. je v trgovino s koroškim in kranjskim železom posegla velika družba »Terzeria«, ki so ji pripadale tudi znane tvrdke Strozzi in Sacchi⁶² — se je sedaj nekoliko spremenil značaj italijanskih doseljencev v slovenske dežele. Če ne po številu so med njimi vsaj po pomenu in gospodarski vlogi dobivali prednost tisti, ki so sem prihajali kot nakupovalci in agenti, manj kot družabniki teh družb. Kot taka sta v imenu beneške mesarske družbe delovala v Ptuj Nikolin de Martinon de Riva (1572/7 in 1587/93) in Lukas Bazin (1577/87 in 1593/7), ki pa je bil že prej ptujski meščan.⁶³ Seveda je nova poživitev trgovine še vedno privabljala tudi druge nove, po moči kapitala večje ali manjše posamezne trgovce. V Ljubljani se poleg starih italijanskih družin tedaj pojavljajo še Curtoni, Gandini, Trivisani in drugi. V Ptuj pa so se ustalile rodbine Guffante, Qualandro, Miniussi, Di Lancio, Caccia, Dipat, Strafella, Zunggo (Zunkho), Filafferro in še kakšna. Konec 16. stoletja je bilo v Ptuj kakih 20 samo trgovcev in prekupčevalcev z živino, bili pa so še drugi trgovci, gradbeniki, umetniki, zdravniki in lekarnarji, zakupniki mitnin, agenti, faktorji in drugi. Na prehodu iz 16. stoletja sta bila, med drugimi, še vedno zelo premožna trgovca Hieronim Zunkho (Zunggo) in Aleksander Marenze, ki sta imela skupaj v zakupu tudi rudnik bakra v Samoboru na Hrvatskem.⁶⁴

Zavoljo dolge vojne (1593—1606) in ponovnega prenosa ogrskih živinskih sejmov oziroma tržišč še bolj proti severu, na prostor onstran Donave, kjer je beneška mesarska družba s svojimi nakupi živine začela neposredno ogrožati glede oskrbe z mesom sam Dunaj in obe avstrijski deželi, je cesar Rudolf II. družbi prepovedal nakup živine na ogrskih trgih. S tem je leta 1597/8 prenehala dobrega četrto stoletja trajajoča dejavnost družbe, ki si je v tem času pridobila velike dobičke. Benečani so poslej, predvsem od začetka 17. stoletja dalje, promet z živino za svoje in širše potrebe usmerjali iz turških delov Ogrske mimo tridesetninskih postaj pri Legradu na hrvatsko ozemlje in nato po domenah grofov Zrinskih v njihova pristanišča

⁶⁰ Prim. O. Pickl, Der »Dreissigst im Windischland«. Organisation und Ertrag des ungarischen Aus- senhandelszolls in Oberslawonien im 16. Jahrhundert, ZHVS, Sonderband 18 (1971), 155; id., Der »Handelskrieg« der Herzogtümer Steiermark und Krain 1572—1592, Blätter für Heimatkunde 46 (1972), 19 sl.

⁶¹ Družbo, ki je tega leta prevzela trgovino z ogrsko živino je ustanovil Francesco Cigogna, družabniki pa so bili Nicolin di Martinon de Riva, Lazaro Grisante, Giacomo de Raini, Christoforo de Trinacella, Ruffin Quarinoni, Francesco Ferro in bratje, Vincenzo Celega, Zuane e Dominico Balbiani, Aurolo Cesaro in Gasparo del Bennogundo. Pozneje se je sestav družbe menjal. — Cf. O. Pickl, Der Viehhandel, o. c., 52 in sl.

⁶² J. Zontar, Zgodovina Kranja, o. c., 155.

⁶³ O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 106.

⁶⁴ V Ljubljani se poleg starih italijanskih družin, ki so se ustalile že v prvi polovici stoletja, sedaj pojavljajo še Bonicelliji, Curtoni, Gandini, Trivisani in drugi. V Ptuj pa se sedaj na novo omenjajo Guffante, Qualandro, Miniussi, Di Lancio, Caccia, Dipat, Strafella, Zunggo (Zunkho), Filafferro in še kaj. Konec 16. stoletja je bilo v Ptuj kakih 20 samo trgovcev in prekupčevalcev z živino, bili pa so še drugi trgovci, dalje gradbeniki, umetniki, zdravniki, lekarnarji, pravniki, zakupniki mitnine, faktorji in drugi. Torej kar močna italijanska kolonija. Na prehodu v 17. stoletje sta bila med drugimi še vedno zelo premožna trgovca Hieronim Zunkho (Zunggo) in Aleksander Marenze, ki sta imela v zakupu leta 1588/91 rudnik bakra v Samoboru na Hrvatskem. — Cf. I. in J. Curk, Ptuj, o. c., 97 sl.; O. Pickl, Pettau-Handelsplatz, o. c., 107.

Bakar in Bakarac (pozneje tudi v Kraljevico in Zadar). Od tod so nato živino po morju prevažali v Benetke.⁶⁵

Prenos poti za trgovino z živino je zopet zmanjšal trgovski promet po starih poteh prek slovenskih dežel. Da bi trgovino poživili in promet dvignili, so deželni knezi iz lastnih fiskalnih potreb in koristi svojih mest prešli v načrtno trgovinsko politiko v zvezi s prehodno in izvozno trgovino. Posamezne panoge te trgovine, trgovino s posameznim blagom so začeli podeljevati trgovcem ali trgovskim družbam v apalto, torej v izključno pravico ob določenih pogojih. Apalto so si zavoljo moči svojih kapitalov v največji meri pridobivali ali že na Slovenskem ustaljeni meščani italijanskega rodu ali pa novi italijanski trgovci in poslovni ljudje, ki so se zavoljo tega zopet deloma naseljevali v že omenjenih mestih.

V Gorici sta že pred letom 1611 dobila monopol za izvoz določenega števila živine v Benetke goriški trgovec Franc Cedriato oziroma trgovska družba Antonija Rosso. Tega leta pa je dobil v apalto vso trgovino z ogrsko živino proti Italiji za celo desetletje Karel Albertinelli, florentinski bankir iz Nürnberga. Z njim je apalto prevzel njegov poslovni partner in dedič Friderik Overholz, po izvoru iz Porenja. Oba, Albertinelli in Overholz, sta poslovala s pomočjo drugih trgovcev in nakupovalcev, s katerimi sta sklepala posebne pogodbe. Za Albertinellija so trgovali tržaški trgovec Tomaž Ustla, beneški trgovec Peter Anton Targa in Tomaž Bataglia, pa Marko in Hieronim Mora, ki sta bila sorodnika velikega italijanskega trgovca na Dunaju, Askanija Mora. Overholz pa je trgoval s pomočjo Marka Mora in Matije Qualandra, ki je bil ptujski meščan, a prišel je iz Bergama. Le-ta se je že pred tem na črno, mimo apalta zelo uspešno vključeval v trgovino z ogrsko živino, pri čemer je kot nakupovalec sodeloval tudi goriški meščan Pavel Kren. Leta 1631 je Qualandro sam postal apaltator za ogrsko živino; skupaj s ptujskim meščanom Jožefom Mosconom pa je imel tudi apalto za žitno trgovino. Po Qualandrovi smrti (1635) je apalto prevzela družba, ki so jo tvorili Bernard Moscon iz Ptuja (Jožefov brat), Karel Miglio, ki se Milana, ki je v Ptuj posadoval hišo. Za krajši čas je imel nato apalto je iz Milana preselil v Ptuj, in Janez Anton Camploni, verjetno tudi iz z živino član družine Qualandro, Fermo (do leta 1642), za njim pa jo je prevzel že omenjeni Karel Miglio, ki sta mu pomagala nečak Tulio Miglio in družabnik Peter Curti. Tudi še pozneje so se vrstili apaltatorji za to trgovino. Trdki Albertinelli in Milesi sta npr. imeli apalto za izvoz živine v Beljaku še do srede 18. stoletja. Toda, kakor so bili med apaltatorji za razno uvozno blago (npr. zeleno milo, angleško in francosko sukno ter raznovrstno nizozemsko blago) zelo pogosto italijanski trgovci, tako so bili tudi za posamezne druge vrste blaga apaltatorji tu naseljeni italijanski trgovci. Tako sta leta 1615 dobila apalto za izvozno trgovino z medom trgovca Rok Giambelli in Peter Soldan. Orfej Bucelleni je imel v letih 1618—1637 monopol v izvozu platna iz Kranjske, Angelo della Porta v istem času za uvoz soli, v letih 1678—1704 pa Dominik Donadoni z družabniki apalto za uvoz in prodajo tobaka.⁶⁶

Seveda so domači trgovci še vedno mimo apaltov — včasih celo zelo uspešno — posegali v trgovino z blagom, v kateri so se uveljavljali apalti. Tako sta se npr. uspešno vključevala v trgovino z ogrsko živino na črno poleg Matije Qualandra tudi Janez Mora iz Gradiške in Valentin Mulitsch

⁶⁵ L. Makkai, Der ungarische Viehhandel 1550—1650, in Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650, hrsg. I. Bog, Köln—Wien 1971, 483; H. Valentinitzsch, Der ungarische und innerösterreichische Viehhandel nach Venedig in der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte der staatlichen Exportpolitik, Carinthia I, 163 (1973), 213; O. Pickl, Der Viehhandel, o. c., 58.

⁶⁶ Arhiv Slovenije (AS), F 1/93 — 1615 okt. 6, 1615 dec. 6, 1621 jan. 5; MHK 7 (1852), 49; H. Valentinitzsch, Viehhandel, o. c., 216, 228; O. Pickl, Der Viehhandel, o. c., 60 sl.; J. Zontar, Zgodovina Kranja, o. c., 199 sl.

iz Gorice.⁶⁷ Vendar je treba poudariti, da so italijanski trgovci poleg prehodne trgovine znali ceniti tudi mnoga druga področja trgovine, npr. trgovino z živim srebrom, zlasti po letu 1575, z železom in železnimi izdelki, z raznovrstnim tekstilnim blagom in sploh z vso oskrbo potrebščin za Vojno krajino, z lesom, tudi iz Goriške, ki so ga plovili po Soči, in še kaj. Zato so se italijanski trgovci in drugi s to dejavnostjo povezani ljudje še vedno naseljevali v mestih na Slovenskem, čeprav je njihova vodilna vloga v trgovini že sredi 17. stoletja dosegla kulminacijo. Število italijanskega prebivalstva se je v tem času v Ptuj in še zlasti v Ljubljani precej pomnožilo. V Ptuj so se sedaj zelo povzpeli bratje Caccia, ki so na veliko trgovali s suknom. Tod je začel svoj vzpon v isti trgovski panogi in v denarnih poslih tudi Abondio Inzaghi, ki se je pozneje preselil v Gradec, kjer je postal vodja novčnega urada, ki je reorganiziral proizvodnjo živega srebra v Idriji in nato obvladoval trgovino z živim srebrom pa tudi bakrom in drugim blagom; postal je grof in umrl pred koncem 17. stoletja.⁶⁸ V Ljubljani se je po matrikulah 17. stoletja omenjalo do 60 italijanskih družin različnih družbenih slojev in poklicev. Med njimi so bili npr. trgovci Noe Rubini, Vincenc Bosio in Karel Ricardi, dalje obrtniki, zdravniki, glasbeniki, pravniki, a tudi bogati veletrgovci, podjetniki in bankirji, oziroma »grosisti«, kakor so jih tedaj označevali. V tej maloštevilni skupini, ki pa je obvladovala velik del gospodarskega življenja na celotnem Kranjskem, so bili v 18. stoletju kar trije pomembni predstavniki italijanskega rodu: rodbina Lovrenca oziroma Petra Antona Codellija, Mihaelangela Zoisa (obe iz Bergama in sta obogateli zlasti v trgovini z železom) in Franca Riggionija, ki je bil tedaj največji bankir v Ljubljani.⁶⁹ Seveda srečujemo italijanske doseljence tudi v posameznih drugih mestih na Slovenskem še ves ta čas.

Drugi tok italijanskih doseljencev v slovenske dežele je začel nekako ob istem obdobju kakor opisani; sprožilo pa ga je rudarstvo s fužinarstvom, ki je tedaj prehajalo v enega svojih viškov. Italijansko poseganje v to področje in s tem zvezano naseljevanje se je v precejšnji meri omejilo na kranjsko in koroško rudarstvo in fužinarstvo, šele precej pozno je seglo tudi v štajersko; le-to je bilo nekoliko bolj oddaljeno, a tudi trgovina z njihovimi proizvodi ni šla v toliki meri v Italijo kakor iz prvih dveh dežel. Povezovati pa gre vse to z živahno trgovino s kovinami proti Italiji, s pomanjkanjem rudnega bogastva v italijanskih deželah, a tudi s prihodom italijanskih trgovcev iz območja Bergama in Brescie, kjer je bilo eno izmed najvažnejših središč italijanske železarske dejavnosti.

Že pred iztekom 15. stoletja se je začel ta proces z nastankom živorebrnega rudnika v Idriji, tedaj še na področju tolminske gastaldije. Od nastanka rudnika okoli 1490 so zgodnjo proizvodnjo obvladovali poleg leta 1493 ustanovljene nemške rudarske družbe posamezni čedadci (npr. Leonardo de Manzana, Federico Formentin) in čedadsko rudarska družba. Ti so izgubili rudarske dežele leta 1509 v času beneško-habsburške vojne, ko so cesarske čete zasedle to ozemlje. Vendar so Benetke še privlačile del trgovine z živim srebrom, a leta 1533 sta beneška trgovca Nikolaj in Giovanni Francesco Venier sklenila z idrijsko rudarsko družbo za štiri leta pogodbo za odkup živega srebra v skupni vrednosti 80.000 dukatov. Po tem času so trgovino z živim srebrom dolga desetletja obvladovale augsburške trgovske hiše. Šele ko je leta 1575 idrijski rudnik prešel v deželno knežjo last, se je prodaja živega srebra in cinobra zopet prenesla v roke beneških trgovcev (npr. Martin Anton Maffet, Troilus Altano in Natalio Stella, pa

⁶⁷ H. Valentinitisch, *Viehhandel*, o. c., 235.

⁶⁸ H. Valentinitisch, *Italianische Unternehmer im Wirtschaftsleben der innerösterreichischen Länder 1550–1650*, *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege I: Mittelmeer und Kontinent*, 1978, 703 in sl.

⁶⁹ Prim. A. Koblar, *Ljubljancani 17. stoletja*, IMK 10 (1900), 179–239; H. Valentinitisch *Italianische Unternehmer*, o. c., 704.

Bartolomej Bontempelli del Calice, Emilio Rappano in drugi) in apaltatorjev italijanskega izvora od začetka 17. stoletja (npr. Karel Albertinelli), a nato genovežanskih trgovcev (npr. hiša Balbi) od 1631 do leta 1670, ko je tudi prodajo živega srebra in cinobra prevzela država. Neko dobo sta beneškim trgovcem živo srebro prek morja posredovali tržaški trgovski hiši Marenze in Maffet. Zavaljo te trgovine in prometa z živim srebrom, a tudi zaradi rudnika in njegove uprave so bili v Idriji vedno prisotni italijanski doseljenci. Bili so to zastopniki in faktorji trgovcev in apaltatorjev, ki so obvladovali trgovino z živim srebrom (npr. Bernhardin Brandi), pa razni obrtniki (npr. stavbenik Giovanni Jacomo Traverna), tehnični strokovnjaki (npr. Antonio de Galli, Alessandro de Pazzi), a bili so tudi upravitelji rudnika (Hanhbal Bottoni in že znani Bernhardin Brandi). Z njimi pa so prihajali njihovi uslužbenci in služinčad, ki je bila vsaj deloma italijanskega izvora.⁷⁰

Od 20 let 16. stoletja je začel prodor italijanskih podjetnikov v železarstvo na Kranjskem in Koroškem. Prihajali so predvsem iz bergamskega rudarskega območja in postajali lastniki rudnikov in fužin. Leta 1526 je na Gorenjsko, kjer je že bila razvita fužinarska dejavnost, prišel Bernard Bucelleni, ki je pozneje (1538) dobil koncesijo za postavitev plavža in fužin italijanskega sistema na Savi (Jesenice), pozneje pa še na Javorniku in Plavžu. Približno hkrati z njimi so prišli Locatelli, druga pozneje zelo pomembna fužinarska družina, ki so postali lastniki fužin na Jesenicah in v Bohinju. Z investicijami, ki so jih vložili eni kot drugi, se je začelo pri nas uvažanje novega, brešijskega tehnološkega postopka v železarstvu. Po sredi 16. stoletja pa je število italijanskih fužinarjev naglo raslo; prišli so Franc Malvasia, Horacij Nani, Ludovik Bartholai, Krištof Casparin, člani rodbine Panizol, ki so imeli fužine v Bohinju, Gompa v Železnikih, Bugati, Marchesi, pozneje pa še Gneccchi, Possarelli in Garzoni. V letu 1569 je bilo na Kranjskem od 20 fužin šest že italijanskih, a deset let pozneje od 26 že devet. Po letu 1560 so prihajali tudi na Koroško — imenovati je zlasti rodbine Canai, della Grotta, ki so prišli iz Furlanije in so posedovali rudnik Rabelj in Bleiberg, dalje Azula, Venier, ki so po letu 1589 bili lastniki rabeljskega rudnika, Fillafero s fužino pri Šmohorju v Ziljski dolini in Cornion iz Brescie z mnogimi fužinami v Rožu — in se naseljevali zlasti v Beljaku, Trbižu in Naborjetu. Lastnik fužin v Spodnji Idriji je leta 1593 postal idrijski podjetnik Virgilij Formentin iz Čedad. V prvi polovici 17. stoletja so se italijanski podjetniki vrinili tudi v štajersko rudarstvo in fužinarstvo (npr. v železarstvo v Leobnu). Toda še v 18. stoletju so prihajali novi italijanski fužinarji v naše kraje (npr. Pittoni). Z njimi pa so prihajali tudi njihovi družabniki in mojstri (npr. Milano, Perkozin /Perchasin/, Sigmandi, Soldan, Dellagrotta, Coronini, Germani, Bernardin, Possarelli, Rossetti in dr.), morda tudi kak drugi fužinarski delavci.⁷¹

Poleg tega so posamezni italijanski doseljenci posegali še v druge panoge neagrarne proizvodnje, med drugim tudi v tedaj nastajajočih steklarnah. Tako je Janez Franc Catanio (Cathani), ki je postal tudi ljubljanski meščan, s svojim družabnikom leta 1526 v Ljubljani postavil steklarno, ki je dobila monopolni privilegij za proizvodnjo stekla na beneški način. V njej so delali do 1541 številni steklarski mojstri iz Murana, a po-

⁷⁰ Prim. J. Strieder, Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, Monopole, Kartelle und Aktiengesellschaften in Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit, München—Leipzig 1925, 292—359; M. Verbič, Idrijski rudnik do konca 16. stoletja, Ljubljana 1966 (tipkopis); H. Valentinitš, Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575—1659, Graz 1981, 18 sl.

⁷¹ A. Müller, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien—Leipzig 1909, 130 sl., 373—435; H. Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues 2, Klagenfurt 1951, 48 sl., 195 sl.; Id., 3, Klagenfurt 1953, 186, 261 sl.; I. Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, Ljubljana 1969, 28—101; J. Sorn, Eisengewerbe in Jugoslawien von 1500—1650, in Kölner Kolloquien zur internationale Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 2 (hrsg. H. Kellenbenz), Wien 1974, 338 sl.; K. Dinklage, Technischer Fortschritt und wirtschaftlicher Aufschwung des Kärntner Eisenwesens namentlich in der frühen Neuzeit, ibi, 319 sl.

trebno pepeliko so uvažali tudi iz območja Urbina prek Pesara. Okoli leta 1570 je v Ljubljani delovala tudi steklarna, katere lastnika sta bila Adam Moscon in za njim Peter Andrian. V prvi polovici 17. stoletja pa je v istem mestu obstajala steklarna v letih 1626 do 1653, last italijanskega lekarnarja Pavla Cirlanija.⁷² Kolikšno je bilo število obrtnikov, ki so prišli iz italijanskih dežel v tem času in kakšnih poklicev so bili, žal, ne moremo reči, ker sistematične raziskave na to področje še niso segle.

Od okoli srede 16. stoletja dalje je začela prihajati v slovenske (kot sploh v habsburške dedne) dežele še tretja skupina italijanskih doseljenčev; vezana je bila na graditev protiturških obrambnih postojank, a vedno bolj se je njen tok napajal tudi iz splošnih potreb profanega in cerkvenega stavbarstva ter kulturno-umetniških stremiljenj, ki so jih pospeševali deloma tudi italijanski doseljenci sami.

Ob turški nevarnosti v času Sulejmanovih osvajanj v Srednji Evropi in ko so Habsburžani postali še ogrski in hrvaški kralji, je bilo treba usodo meje in njeno obrambo pred Turki močnejše vezati na deželne in državne oblasti in jih ne več prepuščati iniciativi posameznih fevdalcev. Iz te nuje ni zrastle samo organizacija Vojne krajine, marveč tudi široka utrdbeno obrambna akcija. V zvezi z njo je v Gradcu, poznejšem sedežu notranjeavstrijskih dežel, nastala institucija glavnega gradbenega mojstra z superintendentom na čelu. Z njo se je začela načrtna gradnja grajskih in mestnih utrdb, ki je zajela habsburška mesta od Dunaja proti jugu, med njimi tudi spodnještajerska mesta, obrambno zelo pomembna zaradi bližine meje, čeprav tudi druga (npr. Ljubljana⁷³) iz tega niso bila povsem izločena. Ta dejavnost je trajala od prve polovice 16. stoletja vse do prvih desetletij naslednjega stoletja, do ukinitve posebne notranjeavstrijske skupine dežel oziroma njenega dvora v Gradcu in do zaustavitve neposredne turške nevarnosti po dolgi vojni.

Načrtovalci, izvajalci, torej nosilci teh obsežnih in dolgotrajnih utrdbenih gradbenih del so bili prvenstveno italijanski gradbeniki, zidarski in kamnoseški mojstri, drugi gradbeni delavci in tudi umetniki (grajska arhitektura), ki so prinesli s seboj najnovejšo utrdbeno tehniko in način gradnje, ki je nastal in se uveljavil v Italiji. Italijanska praksa in izkušnje v utrdbeni arhitekturi so prišle tudi na slovenskih tleh povsem do izraza. Delali so organizirano prek graškega superintendenta, kar so bili zaporedoma italijanski strokovnjaki, kakor npr. Dominik de Lelio, Franc Tebaldi, Salust Peruzzi, Franc Marmorio in dr.

Italijanski gradbeniki so prihajali v habsburške dežele že v prvih desetletjih 16. stoletja (npr. Simon iz Firenc na Dunaj, družina Walch iz Coma v Gradcu). Jurij Dispatio iz Marana pri Roveretu, cesarski gradbenik, pa je že sodeloval pri utrdbenih načrtih za Brežice leta 1529, kjer so naslednje leto začeli graditi. Ko je leta 1545 zasedel mesto superintendenta Dominik de Lelio, so začeli z načrtnimi utrjevalnimi deli v mestih Ptuj, Maribor, Brežice, Radgona, manj Celje in še drugje.⁷⁴ Pri teh delih je poleg

⁷² ASP, I. n. M. Milioni f 50 — 1527 sept. 16; A. Gasparetto, *Il vetro di Murano dalle origini ad oggi*, Venezia 1958, 106 sl.; F. Gestrin, *Trgovina slovenskih dežel*, o. c., 105; V. Valenčič, *Še nekaj steklarn na Kranjskem*, *Kronika* 5 (1957), 61 in sl.

⁷³ V komisiji, ki naj bi popisala stanje trdnjav, ki jih je bila dolžna oskrbovati dežela Kranjska, sta bila leta 1550 tudi ljubljanski gradbenik Domenigo in gradbenik dežele Kranjske Anton de Fadoldi — Hofkammer Archiv (HKA), *Hoffinanz Ungarn*, Rote n° 3, fol. 10—1550 avg. 15. (Za podatek se zahvaljujem prof. dr. I. Vojetu.)

⁷⁴ V Brežicah so začeli graditi leta 1530 po načrtih Jurija Dispatio in so dela trajala še v 70 letih. Pri tem so poleg domačinov sodelovali še italijanski gradbeniki Martin iz Bellinzone, Benedikt de la Tore, ki je živel v Krškem, Andrej de Lelio, Dominik Wallich, ki je postal meščan v Krškem, dalje Bernard de la Porta de Riva, Janez Marija de Lelio, Janez Krstnik Walch, Jernej in Anton Abriesa ter Valentin Trevena.

V Ptuj, kjer so se dela začela leta 1548 po načrtih Dominika de Lelio in se zaključila v desetletju pred koncem 16. stoletja, pa so delali Janez Marija de Lelio, Janez Benedikt de la Porta, Antonij de Riva iz Lugana, Antonij Spaniol, Franc Tebaldi, Salust Peruzzi, Jeronim Arcanat (Arcanasa), Jožef Vintana, Franc Marmorio, Anton Cassin, Peter Carlone, Franc Vagat in Janez Krstnik Walch.

sorazmerno redkih domačih mojstrov sodelovalo veliko število italijanskih strokovnjakov, ki so se ali začasno, a nekateri tudi za stalno naselili v omejena in še druga mesta.⁷⁵ Mogli bi reči, da tedaj v notranjeavstrijskih deželah ni bilo važnejše utrjene postojanke, gradu ali mesta, kjer ne bi sodelovali italijanski arhitekt ali gradbenik. Ponekod so italijanski priseljenci zidarske in kamnoseške stroke začeli celo izpodrivati domačine in sprožili odpor proti sebi.⁷⁶

Poleg utrjevalnih del so italijanski gradbeniki in umetniki že v 16. stoletju ustvarjali ali sodelovali pri ustvarjanju tudi grajske in meščanske profane ter cerkvene arhitekturne objekte. Posegali so na druga področja umetniškega ustvarjanja in so vsaj v manjši meri uveljavljali elemente renesančne umetnosti in italijanskega okusa.⁷⁷ Še v večji meri pa se na tem področju uveljavljajo v 17. stoletju, ko se zaključí utrdbena arhitekturna dejavnost (čeprav še sredi tega stoletja v Ljubljani ustvarja obrambni sistem po italijanskem vzoru mojster Pieroni⁷⁸) in še bolj v 18. stoletju, ko se tudi v slovenskih deželah uveljavi baročna umetnost v veliki meri pod vplivom italijanskih ustvarjalcev na naših tleh. Najlepši umetniško kulturni spomeniki tega obdobja na Slovenskem so mojstrovine italijanskih umetnikov. Posebno mesto je pri tem dobila Ljubljana,⁷⁹ čeprav tudi Ptuj⁸⁰ ne gre pustiti ob strani. Ljubljana je tedaj postajala pod vplivom italijanskega okusa pomemben pobudnik baročne umetnosti in kulturnega življenja in prvič širše kulturno središče slovenskega ljudstva.⁸¹

Sveda so te tri pglavitne tokove italijanskega doseljavanja v slovenske dežele spremljali tudi ljudje drugih slojev in poklicev. Bili so to, kakor smo že rekli, obrtniki, zlasti tistih obrti, ki so doživljale konjunkturo ali so se na novo pojavljale pri nas. Prav tako ni manjkalo doseljencev nižjih poklicev, ki so službovali pri sorojakih. Med doseljenci so bili dovolj pogosto ljudje svobodnih poklicev: bili so lekarnarji in zdravniki, ki so dobivali tudi službe mestnih in deželnih fizikov, dalje pravniki, ki so polnili mestna, deželna stanovskozborna in dvorna, državna uradniška mesta, glasbeni učitelji in kapelniki, zlasti v cerkvah in škofijskih dvorcih in še kaj.

Doseljavanje italijanskega življa v slovenske dežele, ki nas je tu zanimalo, je doseglo višek do okoli srede 17. stoletja, nato pa je začelo upadati, čeprav mu moremo slediti — v drugačnih pogojih in tudi v drugačni družbeni strukturi — še v 18. stoletju. Hitrejši gospodarski razvoj, ki je bil povezan tudi s širjenjem habsburške oblasti proti vzhodu in ga je pospeševala državna markantilistična politika, je že proti koncu 17. stoletja ustvarjal vedno širše domače gospodarske in druge sile, ki so dajale vedno manj

V Mariboru so po načrtih Dominika de Lallo delali v letih 1549 do 1562 naslednji italijanski gradbeniki: Andrej de Lallo, Valentin Trevena, Peter Anton Pigrato in Mark de Lallo.

V Radgoni so delali de Lallij, ki so gradili tudi v Celovcu, in Mark Antonij de Lanzio. V Ljubljani pa so v 16. stoletju gradili Jožef Vintana, Nikolaj Angelini in Franc de Lugano, ki je gradil tudi v Celju. Bistveno pa se poveča število italijanskih gradbenikov v Ljubljani v 17. stoletju.

⁷⁵ Npr. Dominik de Lallo je od leta 1540 prebival v Celovcu, od leta 1555 v Gradcu, a že leta 1558 je postal plemič; Franc de Lugano v Ljubljani, Anton Pigrato v Konjicah, Martin iz Bellinzne v Brežicah, Benedik de la Tore in Dominik Wallich v Krškem.

⁷⁶ Prim. J. Curk, *Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju*, Zbornik za umetnostno zgodovino 7 (1965); Id., *O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju*, Kronika 30 (1982); Id., *O utrjevanju Ptuja v sredini 16. stoletja*, CZN 16 (1980), 109–130; Id., *Mariborsko mestno obzidje, posebno v 16. stoletju*, CZN 16 (1981), 90–108; N. Sumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966, zlasti 90 sl. in tod navedena literatura.

⁷⁷ Prim. F. Stele, *Slakarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*, Ljubljana 1969; E. Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981 z obsežno literaturo.

⁷⁸ N. Sumi, *Urbanizem in umetnost v Ljubljani*, Kronika 12 (1964), 9 sl.

⁷⁹ V Ljubljani so v tem stoletju gradili npr. M. Valorsa, F. Rosina, F. Olivieri. S. Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1963; Id., *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1976, 46 in sl.

⁸⁰ V Ptuj, kjer gradbena in kamnoseška dejavnost v 17. stoletju ni zamrla, sta delovali zlasti dve firmi gradbenikov in kamnosekov: de la Porta (de Riva) v času 1590–1640 in Marenze v času okoli 1570 do okoli 1670. V drugi polovici stoletja pa se javljajo še novi, čeprav ne več tako pomembni stavbeniki: H. M. Orsolini, P. Juliani, F. S. Terugi, J. M. Mangin in D. Merlino iz Lugana. Tu so tedaj delovali še škukaterji J. A. Sereni, J. A. Quadrio in P. Bettini. Cf. J. Curk, *O utrjevanju Ptuja*, o. c., 110 sl.

⁸¹ Prim. N. Sumi, *Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1969; Id., *Ljubljanska baročna arhitektura*, 1961; S. Vrišer, o. c., n° 79.

možnosti za naseljevanje tujcem. Še posebej se je to pokazalo od začetka 18. stoletja dalje, s katerim pa seveda sežemo prek okvira te razprave.

III

Vse od konca 15. pa tja do 18. stoletja moremo torej slediti znotraj širšega dogajanja, ki je zajelo vse habsburške dedne dežele, proces naseljevanja italijanskega življa tudi v slovenske dežele. Doseljenci so prihajali prvenstveno iz beneškega ozemlja, Furlanije in območja okoli Bergama in Brescie, privabljal pa so jih najrazličnejše možnosti za življenje, za hitrejši poslovni uspeh in družbeno afirmacijo. Njihovo število v sorazmerju z domačim prebivalstvom nikakor ni bilo veliko, čeprav so mogli italijanski doseljenci občasno, npr. v Ptujju ali Ljubljani, ustvariti tudi opazne kolonije. Zavoljo tega so vsi, ki so se v slovenskih deželah za stalno naselili, le sorazmerno kratek čas, za par generacij, ohranjali svojo identiteto in se torej hitro zlivali z novim okoljem. Del doseljencev italijanskega rodu, predvsem tisti, ki jih je šteti v vrhno plast meščanstva ali je prehajal v plemstvo, se je vključeval v krog tedaj nemškega etničnega elementa, ki je tvoril družbeni vrh na slovenskih tleh. Drug del se je zlivaj s slovensko večino; najlepši primer za to bi morda bila rodbina Zols, ki je z žigom Zoismo v 18. stoletju dala vplivnega pobudnika slovenskega narodnega prebujenja. Ne glede na to se je z ustalitvijo italijanskih doseljencev v posameznih mestih in krajih na Slovenskem sporadično in v večji ali manjši meri uveljavljala tudi uporaba italijanščine. Že leta 1521 je bilo v Ljubljani toliko Italijanov, ki so mestnim samoupravnim organom pisali prošnje oziroma pošiljali dopise v svojem jeziku (ali latinščini), da je član notranjega sveta Peter Reicher, eden največjih trgovcev v mestu, zahteval, naj take spise umaknejo in jih prevedene v nemščino zopet izroče mestnemu pisarju.⁸² Zavoljo povečanih trgovskih povezav z italijanskim tržiščem je postajala italijanščina poleg latinščine vsaj v skopem obsegu znanja potrebna tudi domačim velikim trgovcem, ki so trgovali proti Italiji. Tako je dobro desetletje pozneje isti Reicher, ki je imel tedaj svoje trgovsko skladišče tudi v Pesaru, s še tremi ljubljanskimi trgovci podpisal v latinščini napisani mandat o prokuraturi v Italiji s posebno klavzulo v italijanščini.⁸³ Mogli bi trditi, da so vsaj največji trgovci, npr. v Ptujju in Ljubljani, znali nemško, latinsko, italijansko in slovensko. Tako so leta 1537 skrbniki mladoletnega Janeza Krstnika Polža, sina veletrgovca Volbenka Polža, ki je bil v živahnih trgovskih zvezah z mesti v Markah, dobili nasvet od mestnega sveta ljubljanskega, naj pošljejo svojega varovanca v Videm (Udine, »gen der Weyden«) ali v kak drug (italijanski) kraj, da se nauči italijanskega jezika, vzgoje in časti.⁸⁴ V času, ko je protestantizem v Ljubljani dobil že precej trdna tla, je bilo med pristaši reformacije tudi toliko Italijanov, da so po nekem podatku leta 1547 brali protestantsko mašo tudi v italijanskem jeziku (»unnd allein teutsch und wellisch fürgenomen«).⁸⁵ Italijanska terminologija se je uveljavljala tudi v posameznih panogah proizvodnje in trgovine. Tako so v fužinarstvu za žeblje poleg slovenskega poimenovanja zaradi prodaje na italijanskem tržišču, lahko pa tudi zavoljo italijanskih fužinarjev, uporabljali tudi italijanske izraze.⁸⁶ Proti koncu svoje vlade je

⁸² V. Fabjančič, Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stoletja, Kronika 6 (1939), 195.

⁸³ ASP, I. n. B. Fattori 20/27 f 181' — 1536 avg. 26, uno de loro ha scritto: »Io Marco Stetner da Lubiana, sui parte a quanto di sopra se contiene or per fede de ei ho scritto questo di mia propria mano, anno giorno supradictoe«.

⁸⁴ »... damit er di wellisch sprech, auch Zucht vnnd Eer lerne« — V. Fabjančič, Volbenk Polž, Kronika 6 (1939), 131.

⁸⁵ A. Svetina, Protestantizem v Ljubljani, II. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, 161; G. Fabiani, Ascoli nel Cinquecento I—II, Ascoli Piceno 1957/9, I, 168 sl. in 179.

⁸⁶ Cf. A. Müllner, Die Nomenklatur bei den Hammerwerken, Argo 1899, 103/4, 118/20, 133/6; J. Zontar, O našem starem žebjarstvu, Loški razgledi (LR) 2 (1955), 85—86; P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, o. c., 74.

tudi nadvojvoda Karel leta 1590 izdal poseben lesni red za pristojbine lesnih izdelkov na Reki v italijanskem jeziku.⁸⁷ Tudi v 17. stoletju je bila uporaba italijanskega jezika v središčih kakor so bili Ljubljana, Ptuj in Gorica vsaj v domačem krogu, zlasti pa v plemiških družinah italijanskega izvora, kar vsakdanja. Vendar ko je tedaj dotok italijanskega življa v slovenske kraje naglo padal, se je ob njegovem majhnem številu proces asimilacije hitro zaključil. Danes na prikazani proces italijanskih migracij kažejo le med Slovenci ohranjeni italijanski prilimki oziroma njihove izpeljanke (npr. Baggia, Bagglo, DelCott, Demonte, Skapin, Moškon, Kavalár, Kodela, Codelli, Zvan itd.).

Povsem drugačen pomen kakor po številu so imeli italijanski doseljenci v slovenskih deželah zlasti v gospodarstvu, kulturi in vsakdanjem življenju. Od konca 15. stoletja dalje so namreč bistveno pospešili razvoj gospodarstva na Slovenskem v smeri zgodnjega kapitalizma, saj so prinašali s seboj ne samo večje kapitale, marveč tudi boljšo tehniko poslovanja in razvitejše oblike proizvodnje (npr. v fužinarstvu), tudi nove proizvodne panoge in odnose, novosti v bančnih poslih in tudi v knjigovodstvu. Sorazmerno hitro akumulirane kapitale so italijanski poslovneži vlagali v rudarstvo, fužine in razna podjetja, povečevali so svoje denarne operacije, proti koncu pa tudi v grosistične posle in v za naše razmere velika manufakturna podjetja.

Toda njihov poseg v gospodarstvo je imel tudi negativne posledice za slovenske dežele. Velik del kapitala, ki so ga nakopičili v gospodarstvo na Slovenskem, posegajoči italijanski trgovci in podjetniki, je namreč odtekal v tujino. Zlasti se je to pokazalo v času prevlade velikih trgovskih družb in apaltatorjev v najvažnejših vejah domače in prehodne trgovine, ki so imeli sedež oziroma so prebivali izven slovenskega ozemlja. Zavoljo tega je tudi — poleg drugih vzrokov — prišlo do zastoja naglo se razvijajočih tendenc zgodnjega kapitalizma v 70 letih 16. stoletja in dalje, ko so te družbe in apaltatorji prevzeli v trgovini najvažnejšo vlogo. To stanje se je začelo spreminjati zopet šele v drugi polovici 17. stoletja. Prav tako pa velja opozoriti, da je tudi kapital stalno naseljenih italijanskih trgovcev in podjetnikov ostajal v neagrarni gospodarski dejavnosti na Slovenskem le deloma. Ti so velike investicije vlagali v nepremičnine, kupovali zemljiška gospodarstva in mnogi so se, kakor že rečeno, povzpeli v plemiški stan ter deloma tudi opustili staro gospodarsko dejavnost. Toda, ker so se za stalno doseljeni Italijani na Slovenskem že v nekaj generacijah povsem stopili z domačim prebivalstvom, bodisi kot meščani bodisi kot plemiči, je vendar njihova dejavnost v gospodarstvu vsaj v obravnavanem obdobju imela velik vpliv, če ne tudi trajnejše sledi v gospodarskem razvoju naših dežel.

V kulturi in umetnostnem okusu je v slovenskih deželah še globoko v 16. stoletju prevladovala gotika, čeprav je od prehoda v to stoletje in dalje opaziti — v kolikšni meri pod vplivom italijanskih doseljencev, je še vedno odprto vprašanje — širjenje humanističnih misli v duhovnem življenju in uveljavljanje elementov renesančne umetnosti.⁸⁸ V Primorju se to kaže v mnogo bolj čisti italijanski obliki; a čim bolj gremo v notranjost slovenskega ozemlja, bolj se kažejo znaki renesančne umetnosti pod vplivi severne, nemške renesanse. Vendar si upamo trditi, da so italijanski sorazmerno bogati ali naglo obogateli doseljenci vsaj v prvem času svojega bivanja v novem okolju živeli po okusu in načinu sredine, iz katere so prišli. S tem pa so odpirali line tudi svojemu mišljenju in renesančni umetnosti na Slovenskem. Posamezni spomeniki, tudi arhitekturni spomeniki profanega značaja, ki jih viri omenjajo, a se večinoma niso ohranili, in pa številni

⁸⁷ AS, Vic. a. F I/74 — 1590 april 28; F. Gestrin, Mitninske knjige o. c., 66 sl.

⁸⁸ P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979; E. Cevc, Kiparstvo na Slovenskem, o. c., 8 sl.

italijanski gradbeniki in umetniki, ki so od okoli srede 16. stoletja dalje te spomenike ustvarjali na slovenskih tleh, to trditev potrjujejo.

Po zmági protireformacije v slovenskih deželah, s širjenjem rekatolicizacijskega duha iz Italije, ki ga uveljavljajo jezuiti in njihovo šolstvo in podpirajo italijanski duhovni pastirji na čelu ljubljanske škofije (v tem času sta to bila Rinaldo Scarlicchio in Giuseppe Rabatta iz furlansko-goriške plemiške družine), so se po prvih desetletjih 17. stoletja začenjale tudi pod vplivom doseljene italijanske inteligence (zdravniki, lekarnarji, pravniki, tudi umetniki, razni mestni in deželni uslužbenci, pisarji), pa tudi ljudi iz slovenskih dežel, ki so študirali na italijanskih univerzah, in zavoljo gospodarskih povezav razširjati osnove za uveljavljanje novih oblik kulturnega življenja in umetnosti pod vplivom Italije. Prilичna razširjenost znanja italijanskega jezika, zlasti v posameznih središčih in družbenih krogih, je razvoj v to smer vsekakor še pospeševala. Leta 1631 je npr. ljubljanski škof Scarlicchio pisal, da izobraženi ljudje v mestu po večini govorijo italijansko. Nekaj desetletij pozneje je kranjski polihistor italijanskega porekla Vajkard Valvasor trdil, da znajo plemiči na Kranjskem tudi italijansko,⁸⁹ a leta 1675 so kranjski deželni stanovi izjavljali, da se doma vsakdo izmed njih more naučiti treh jezikov, poleg nemščine in latinščine še italijanščino.⁹⁰ Čim bolj gremo h koncu 17. stoletja tem bolj se kažejo znaki, da v duhovnem življenju na Slovenskem prodirajo kulturni vplivi in umetnostni okus tedanje Italije, ki so v baročni umetnosti še tja v 18. stoletje dosegli višek.

Že leta 1660 je bila v Ljubljani prva italijanska operna predstava. Te so bile pozneje sprva še zelo redke, a se pomnože od začetka naslednjega stoletja dalje, ko postanejo taka gostovanja sezonska in igrajo v javnih prostorih, med drugim je bila leta 1709 taka predstava v ljubljanski mestni hiši (rotovžu). Verjetno je bilo tedaj tudi muziciranje v Ljubljani močno pod italijanskim vplivom, vendar skladbe domačinov, ki bi to mogle potrdati, niso ohranjene.⁹¹ Leta 1693 je bilo po vzoru italijanskih akademij, zlasti po *Accademia degli Arcadi*, v Ljubljani ustanovljeno prvo znanstveno društvo: *Accademia operosorum Labacensium*. Prva leta svojega obstoja je delovala še neopazno, leta 1701 pa je s slovesnim zborom stopila v javnost; tedaj je imela že 23 članov, med katerimi je bilo 12 pravnikov, 6 teologov in 5 zdravnikov. V času pred razpustom leta 1725 je imela 42, deloma tudi zunanjih članov. Akademija je dvignila znanstveno delovanje na Slovenskem na višjo raven, z njo je bila povezana tudi ustanovitev prve javne znanstvene knjižnice. Iz nje so izšla oziroma so na njeno pobudo zaživela še druga društva: leta 1698 *Collegium Juridicum Labacense*, leta 1700 *Academia Philharmonicorum* in leta 1702 še *Accademia Incultorum*. Ni sicer znano, da bi kateri izmed zgodnjih članov akademije kaj objavljali v italijanskem jeziku, toda italijanščino so mnogi izmed njih znali, so deloma tudi študirali na italijanskih univerzah in so bili povezani s kulturnim življenjem v Italiji.⁹¹

Vsekakor tudi pod vplivom članov akademije in njihove zavzetosti za umetniško ustvarjanje, ki se je tudi iz Ljubljane širilo v širše okolje še čez kranjskih deželnih meja, se je tedaj baročna umetnost, ki se je od okoli 1670 povsem uveljavila na slovenskih tleh, v celoti preusmerila proti Italiji, oziroma bolje; je sprejela italijanski umetnostni okus. S tem je povezana tudi velika ustvarjalnost italijanskih umetnikov po skoraj vsem slovenskem ozemlju, ki so jih privabljali domači naročniki umetnin. Že od prve polo-

⁸⁹ Prim. S. Škerlj, *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*, Ljubljana 1973, 54 sl. V času od protireformacije dalje imamo na Slovenskem mnoge po izvoru italijanske plemiške rodbine: Attens, Buccellini, Corraduzzi, Coronini, Lantieri, Lazarini, Locatelli, Moscon, Porcia, Rostti, Strassoldo, Torra-Valsassina, Valvasor itd.

⁹⁰ J. Höfler, *Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem*, Ljubljana 1978.

⁹¹ Prim. *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1956, 298 sl.

vice 17. stoletja dalje se srečujemo na slovenskih tleh z vse bolj številnimi italijanskimi umetniki in z njimi se vse močneje uveljavljajo v umetnosti tudi italijanski infiltrati, ki so v času zrelega baroka povsem prevladali. V tem obdobju so italijanski umetniki: arhitekti (Carlo Martinuzzi, Merlin iz Lugana, Domenico Torre, Andrea Pozzo, Dominico Rossi), kiparji (Giovanni Battista Costa, Marco Clivador, Michaelae Cussa, Angelo Pozzo (de Puteis), Lodovico Bombasi, Jacobo Cantieri, Francesco Robba) in slikarji (Giulio Quaglio) ustvarili številne umetnine, ki jih štejemo med najpomembnejše umetniške spomenike tega časa, v katerem je bil vpliv italijanskega duha v slovenskih deželah dosegel višek, a za njim nagel padec.⁹²

Riassunto

GLI ITALIANI NELLE REGIONI SLOVENE DAL DUECENTO AL SEICENTO

Ferdo Gestrin

Il collegamento tra le regioni slovene e italiane condusse tra l'altro ai reciproci flussi migratori. D'una parte gli Sloveni apparvero ben presto nelle regioni italiane e d'altra parte le nostre regioni attirarono gli uomini d'affari italiani ed altri che ci si stabilivano di passaggio o per sempre. L'autore distingue due periodi degli avvenimenti riguardo alle caratteristiche del processo dello stabilimento. Il primo periodo durò quasi alla fine del Medioevo. In questo periodo gli Italiani venivano nelle regioni slovene soprattutto per affari o per il commercio di transito a grandi distanze. Ci si stabilivano soprattutto sporadicamente, più di passaggio che per sempre. Secondo l'autore detto vale soltanto, se lasciamo da parte le città del litorale. Nel secondo periodo, dalla fine del Quattrocento in poi gli immigrati italiani ci si stabilivano in maggior numero. Il loro flusso, forte soprattutto dalla prima metà del Cinquecento alla metà del Seicento, si manteneva durante un lungo periodo. Gli Italiani si stabilivano soprattutto nelle città, il flusso migratorio non giunse la campagna, tranne i lavoratori di ferriera.

Il questo periodo gli uomini d'affari furono attratti dal commercio di transito che si svolgeva tra le regioni italiane ed ungariche attraverso le regioni slovene. I luoghi principali di questo commercio furono: Ptuj/Pettau, Ljubljana/Lubiana, Gorica/Gorizia, un po' di meno Beljak/Villaco. Anche il flusso dello stabilimento si diresse principalmente in suddetti luoghi, lì furono create le maggiori agglomerazioni degli Italiani. Ormai giungeva nelle regioni slovene anche il secondo flusso degli immigrati italiani, attratto dalle miniere, ferriere ed altre attività non agrarie. Nella metà del Cinquecento stava iniziando l'arrivo del terzo gruppo degli Italiani nelle regioni slovene, il quale fu legato alla costruzione delle fortificazioni contro i Turchi, di seguito serviva sempre di più all'edilizia profana ed ecclesiastica nonché ad adempimento delle esigenze culturali ed artistiche delle regioni slovene. Lo stabilimento dell'elemento italiano nelle regioni slovene, di cui s'interessa l'autore, giunse il colmo verso la metà del Seicento, poi cominciò a diminuirsi benché possiamo seguirne le tracce anche più tardi.

Gli immigrati italiani non furono numerosi, ben presto vennero assimilati in parte con l'ambiente tedesco in parte con quello sloveno. Malgrado tutto questo il loro influsso sull'economia, cultura e vita quotidiana delle regioni slovene, fu importante. Le opere artistiche degli artisti italiani operanti sul suolo slovene come anche i cognomi nelle forme italiane o derivanti, testimoniano oggi di quel processo migratorio italiano nelle regioni slovene.

⁹² Prim. N. Sumi, o. c.; S. Vrišer, o. c.; S. Skerlj, o. c., 111 sl.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite več letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še skoraj vse letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa naslednje zvezke glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 160 din	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 26/1972, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din (kmalu razprodan)	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 10-11/1956-57 — 360 din (kmalu razprodan)	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 160 din
ZČ 12-13/1958-59 — 280 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 120 din
ZČ 14/1960 — 200 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 120 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ 16/1962 — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 160 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 120 din
ZČ 19-20/1965-66 — 360 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 21/1967 — 200 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 120 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 280 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan,	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din
	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
	ZČ 34/1980, št. 3 — 160 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 160 din
	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din,

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.